

TONÁLIS LOGIKA FRANZ SCHUBERT IMPROMPTUIBEN (D 899)

Az *impromptur*ól általában

A szó latin eredetű: „*promptus = elrendezett, készen lévő, hajlandó*” „*in promptu esse = készenlétben állni*”.¹

Az *impromptu* könnyed, improvizációs karakterű hangszeres, rögtönzés jellegű kis zenemű, amint arra a műfaj francia elnevezése is utal: *impromptu* = rögtönzött, improvizált.

Jan Václav Hugo Voříšek (1791-1825) cseh zeneszerző, zongorista és orgonista 1822-ben op.7. jelzés alatt kiadott zongoradarabokat tartalmazó kötetében találunk *Impromptu*ket. Jan Václav Hugo Voříšek szoros barátságban állt Schuberttel, így könnyen elképzelhető, hogy befolyásolta őt a szerző.

Franz Schubert 1827-ben, életének utolsó előtti évében 8, zongorára írt *Impromptu*jével (D 899 és D 935)² egyénien továbbfejleszti e műfajt, egy újszerű pianisztikus, rögtönzésszerű stílust fejleszt ki³. Pándi Marianne szerint⁴ az 1827 őszen és telén komponált első 4 zongoradarab (melyből a 3-4. csak 1855-ben jelent meg), Haslinger kiadótól kapta címét. Szerinte az üzletember azért választotta a francia címet, hogy hatást keltsen a zongorajátékot tanuló hölgyek között, tehát kereskedelmi célból. Szemszövegéből a cím félrevezető, mivel a darabokat szigorú formáló elv uralja. Az első 4 zongoradarab után pár hétre, mintegy folytatásként Schubert megkomponálta a 2. sorozatot, újabb négy zongoradarabot (D 935), melyet már ő maga is *Impromptu*nek nevezett.

Rövid korszakot tudhat a műfaj magának a 19. század első felében. Romantikus hangulatot, kecses eleganciát fejez ki érzelmes, lírai, érzékeny karakterével, de ugyanakkor hárfajátékszerű virtuozitás is társul hozzá.⁵ Franz

¹ Denizeau, Gérard, *A zenei műfajok képes enciklopédiája. Újszerű zenei történet*, Fordította Aradi Péter és Reviczky Béla, Rózsavölgyi kiadó, Budapest, 2009, pp. 214-215.

² *Impromptu*, in: *Dicționar de termeni muzicali*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 236.

³ Fábán, László, *Franz Schubert életének krónikája. Napról napra...*, Zeneműkiadó, Budapest, 1975, p. 185.

⁴ Pándi, Marianne, *Hangversenykalauz, IV. Zongoraművek*, Zeneműkiadó, Budapest, 1980, pp.185-187.

⁵ Idem.

Schubert alkotásain kívül számottevőt alkotnak még e műfajban Frédéric Chopin (1810-1849), aki életének harmadik alkotó korszakában komponált 4 *Impromptu*-t zongorára, op. 29, 36, 51, 66. Gabriel Fauré (1845-1924) 6 *Impromptu* zongorára, op. 25, 31, 34, 91, 102, 86b, melyet 1881-1913 között komponált, eredetileg hárfára. A nagyok közül említjük Robert Schumannt (1810-1856). Ő is komponál ebben a műfajban: *Impromptus über ein Thema von Clara Wieck* zongorára, op. 5 (1832), valamint Liszt Ferencet (1811-1886), aki 1824-ben írja az *Impromptu brillant* című művét.⁶

1827-ben írta Schubert *Impromptu*it, miután 1815-1819 és 1823-1826 között több mint két tucat zongoraszonátát komponált.⁷ Zongoraműveinek elemző irodalma szinte kizárólag a zongoraszonátaival foglalkozik. Amikor az *Impromptu*ok tonális, harmóniai nyelvezetét tanulmányozzuk, akkor tehát az érett zeneszerző stílusát boncolgatjuk. Schubert mindösszesen 31 életévébe nagyon sok mű komponálása belefért. Azok a zeneszerzők, akik ilyen rövid életűek, fantasztikusan koncentrálnak az időt és sűrítik az energiát. Tulajdonképpen egy « normális » időtartamú emberi életet (70-80-90 év) sűrítenek össze időben. Érdekes jelenség ez a játék az idővel. Terényi Ede egyik mikroesszéjéből⁸ idézve: „Mennyi ideig tartott... ? Tesszük fel gyakran a kérdést. A válasz néha biztosnak hangzik, de leggyakrabban bizonytalan. Esetről esetre másképp reagálunk az idő múlására. Néha csak ha ránk kérdeztek, figyeliünk az időtartamra. Egy szép zenemű hallgatása közben alig valószínű, hogy magunkban gondosan mérlecskéljünk a tovasuhanó percekét. Információszegény környezetben viszont ólomlassúsággal ballagnak a másodpercek is.

Ahány esemény, ahány ember, annyiféle időmérés és ... annyiféle IDŐJÁTÉK létezik.

Mert játszunk az IDŐVEL ... Maga a ZENE is JÁTÉK AZ IDŐVEL.”

Schubert is, mint Mozart, úgymond „égették a gyertyát mindkét oldalán”. Schubertnél is észrevesszük azt a könnyedséget, amellyel Mozart komponált, ő is szinte folyamatosan *zöld utat* kapott valahonnan az éterből. Idézem Terényi Ede *A zöld alagút*⁹ című esszéjéből:

„Minden alkotó tudja, érzi munkája során, hogy mikor nyílik meg ez a zöld alagút és hogy hol vált pirosra a jelzőlámpa, remélhetőleg ideiglenesen.

⁶ Ibidem.

⁷ *Schubert kalauz*, Szerkesztette Gábor Ágnes, Zeneműkiadó, Budapest, 1981.

⁸ Terényi, Ede, *Időjáték – játék az idővel*, in: Terényi, Ede, *Paramuzikológia. Esszék*, Gloria Nyomda, Kolozsvár, 2001, p. 44.

⁹ Terényi, Ede, *A zöld alagút*, in: Terényi, Ede, *Paramuzikológia. Esszék*, Gloria Nyomda, Kolozsvár, 2001, p. 27.

A zöld alagútban lenni alkotás közben csodálatos dolog. Minden mintha magától menne. Határozottan úgy tűnik, hogy „felülről” diktálják, hogy mit is kell tennünk. Milyen szót kell leírnunk, milyen hangjegy kívánkozik a már meglévőkhöz, milyen színt kell hozzáadnunk a képhez, hogy éppen az a várvavárt felvillanás megszülethesse.

A zeneszerzők között bőven vannak, akik egész életüket a zöld alagút áldásos világában élték le. Vivaldi, Mozart neve magától értetődően kívánkozik ide. Még Schuberté is, dacára annak a h-moll szimfónia-kalandnak.”

Schubert *Impromptui* stílusukban tökéletesen tükrözik a könnyedséget, amivel a zeneszerző komponált, dallamainak természetes szépségét, tiszta vonalvezetését és egyszerűségét.

A szerző életének utolsó előtti évében (1827), amikor az *Impromptu*ket komponálta, már érezte, hogy nem sok van hátra. Hullámzó kedélyállapot, a megszokottnál nyomottabb hangulat, és olykor depresszió gyötörte, jellemző mozgása veszített fürgeségéből. Igyekezett ezt nem mutatni barátai előtt, ám néha barátságatlan volt, ami addig nem volt rá jellemző. Alkotói kedve viszont nem lankadt. Az év elején kezdett bele nagyméretű *Winterreise (Téli utazás)* dalciklusába, melynek első részét nagyon rövid idő alatt alkotta meg (hátralévő dalait ugyanazon év őszén komponálta). Év elején látogatott Bécsbe Johann Nepomuk Hummel, osztrák zongorista, zeneszerző, tanár és karmester, akivel találkozott Mme Laszny szalonjában, és aki nagy benyomást tett rá. Talán ez is részben adott impulzust az *Impromptu* megalkotásához.

Az első 4 *Impromptu* (D 899) összefoglaló táblázata:

1. Táblázat

Impromptu	Alaphangnem	Tempó	Metrum	Terjedelem ütemekben	Terjedelem időben
Nr. 1	c-moll	<i>Allegro molto moderato</i>	4/4	204	9'38"
Nr. 2	Esz-dúr	<i>Allegro</i>	3/4	283	4'48"
Nr. 3	Gesz-dúr	<i>Andante</i>	2/2 + 2/2 = 4/2	86	5'40"
Nr. 4	Asz-dúr	<i>Allegretto</i>	3/4	275	8'19"

A párhuzam kedvéért a második 4 *Impromptu* (D 935) összefoglaló táblázata:

2. Táblázat

Impromptu	Alaphangnem	Tempó	Metrum	Terjedelem ütemekben	Terjedelem időben
Nr. 1	<i>f-moll</i>	<i>Allegro moderato</i>	4/4	249	11'03"
Nr. 2	<i>Asz-dúr</i>	<i>Allegretto</i>	3/4	148	8'03"
Nr. 3	<i>B-dúr</i>	<i>Andante</i> (Coda = <i>Più lento</i>)	2/2	128 ütem	11'59"
Nr. 4	<i>f-moll</i>	<i>Allegro scherzando</i> (Coda = <i>Più presto</i>)	3/8	525	6'41"

A két táblázatot elemezvén egyezéseket veszünk észre a két ciklus között. Például, mindkét ciklus 3. darabja lassú, *Andante* tempo. Metrum szempontjából is, a két sorozat nagyrésztben megegyezik: I/1-4 = 4/4, 3/4, 2/2+2/2, 3/4 (a harmadik darab kétütemes írásmódban van megkomponálva). II/1-4 = 4/4, 3/4, 2/2, 3/8 (a negyedik darab az egyetlen a két ciklusban, amely nyolcad alapegységet használ, a szerző ezzel is hozzájárulva a *scherzando* karakter megteremtéséhez).

A tonalitások kvintoszlopon való elhelyezkedéséből látjuk Schubert sötét, b-s előjegyzésű mély hangnemekhez való vonzódását, *B-dúr* és *Gesz-dúr* közötti ingadozását.

3. Táblázat

	Impromptus D 899				Impromptus D 935			
	Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Nr. 4	Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Nr. 4
Cisz dūr ... aisz moll								
Fisz dūr ... disz moll								
H dūr ... gisz moll								
E dūr ... cisz moll								
A dūr ... fisz moll								
D dūr ... h moll								
G dūr ... e moll								
C dūr ... a moll								
F dūr ... d moll								
B dūr ... g moll								
Esz dūr ... c moll								
Asz dūr ... f moll								
Desz dūr ... b moll								
Gesz dūr ... esz moll								
Cesz dūr ... asz moll								

LEGENDA:

Dūr hangnemek =

moll hangnemek =

Jelen dolgozatban, az első 4 *Impromptu*vel (D899) foglalkozunk.

Formai struktúrák:

4. Táblázat

Impromptuk D 899	Formai felépítés								
Nr. 1	A 1-40. 40 ü.	B 41-73. 33	C 74-87. 14	Av1 88-110. 23	D 111-124. 14	Bv1 125-151. 27	Cv1 152-164. 13	Av2 165-193. 29	Coda 194-204. ü. 11
Nr. 2	A átv Av1 B		átv.		A átv. Av1		Coda (= Bv1)		
	1-47. 47 ü.	48-51. 4	52-82. 31	83-164. 82	165-168. 4	169-215. 47	216-219. 4	220-250. 31	251-283. 33
Nr. 3	A Av1								
	1-54. 54 ü.	55-86. 32							
Nr. 4	A átv.		B (Trio)		átv.		A		
	1-102. 102 ü.	103-106. 4	107-164. 57		165-170. 6		171-275. 105		

A D 899-es 1. *Impromptu* strófikus, variációs hídforma alakú, mely egy Codával zár. Formarészei alternatív módon váltakoztatnak hosszabb lélegzetű részeket rövidebb részekkel.

Karaktere dallamos, és a **C** valamint a **D** formarészt kivéve, melyek egymás között dinamikai kontrasztban állnak (C = *pp* a végén *crescendo*-val *forte*-ig, D = *ff* a végén *decrescendo*-val *pp*-ig) egy alapvető ritmikai képlet, sémamotívumként szövi át az egész művet:

1. példa

Alaphangneme *c-moll*, egy jellegzetesen patetikus hangnem. Lendvai Ernő, magyar muzikológus¹⁰ szerint: a „*c-moll* sötét szenvedély, elkeseredés, érzelmi lázadás, ellenkezés a fennálló világrénddel” „elvakult szenvedély, lázas állapot, fanatikus hevesség, kihívás, dühkitörés” „lázadó dac, dühöd

¹⁰ Lendvai, Ernő, *Verdi és a 20. század. A Falstaff hangzás-dramaturgiája*, Akkord Zenei kiadó, Budapest, 1998, p. 406, 408, 410, 412, 413, 418.

indulat, megszállott és heves, féket nem ismerő és mindenre elszánt szenvedély” „építő és romboló ösztön” „kihívás a hatalom ellen” „tagadás”.

Mindez jellemző az utolsó előtti életévét élő szerző lelkiállapotára, hiszen már kora tavasszal, Beethoven temetési szertartása után, mikor egy vendéglőben bort rendelt barátaival, és Beethoven halhatatlan emlékezetére megitták, miután újra töltötték poharaikat, Schubert emelte poharát és a következőket mondta: „*Most annak üdvére ürítsük poharainkat, aki hármunk közül elsőnek követi majd Beethovent.*”¹¹ A zeneszerző már érezte életének közelgő végét.

A 2. *Impromptu* a D 899-es sorozatból két BAR-formát társít, 4 ütemes átvezetővel tűzdelve azt. Az **A** és **Av1** formarészekben a felső szólamban liánszerűen bontakozik ki, *piano* és *fortissimo* között ingadozva, miközben az alsó szólam csak a harmóniai támaszt biztosítja.

2. példa

Alaphangneme *Esz-dúr*. Lendvai Ernő így jellemzi az *Esz-dúr*-t¹²: „*humánus megértés (nem a cselekvő, hanem a szemlélődő élet tükre), szellemi-emberi méltóság, lelki bölcsesség, barátság.*” „*lelki összhang, jóindulat és melegség, együttérzés (mert megosztja mások gondjait), szolgálat az emberért.*” „*magasztos gondolatok: emberhívő szeretet és részvét, baráti odaadás.*” „*méltóság..., emberi melegség.*” „*ember-centrikus világ.*” „*emberséges erő.*”

Schubert 3. *Impromptu*-je formailag egyszerű bistrófikus (kéttagú) szerkezet, **A** és **Av1** képletben. Az első formarész egy orgonaponton áll meg az 54. ütemben, majd a szerző visszahozza a kezdeti zenei anyagot, a formarészt kezdő 6 ütemben változatlanul, aztán variálva. A második formarész 22 ütemmel rövidebb, mint az első, és az utolsó ütemben szintén orgonaponton cseng ki.

¹¹ Fábrián, László, *Franz Schubert életének krónikája. Napról napra...*, Zeneműkiadó, Budapest, 1975, p. 138.

¹² Lendvai, Ernő, *idézett mű (i.m.)*, ugyanott (u.o.).

3. példa

III.

Andante.

Gesz-dúr alaphangneme a sötét, titokzatos mélységet jelképezi, a szellemi létet. Lírai dallama a felső szolamba bontakozik ki, mély akkordikus basszusokkal alátámasztva. A középszólam tört hármas-négyeshangzat felbontásai a hárfajátékot idézik fel a hallgatóban.

A 4. *Impromptu* az első szériából egy szimmetrikus **A B A** dalformát ölt, melynek formarészeit rövid átvezetők kötik össze. A **B** középső formarész **Trio**-ként van elképzelve. Úgy ahogyan a nagyformában a **B** egyfajta lírai szigetet képez, úgy az **A** formarészek is (melyek amúgy teljesen egyformák), a pozitív aranymetszet közelében (egy 5 ütemes frázis eltolódással) tartalmaznak egy-egy 8 ütemes lírai momentumot (lásd a 72-79. ütemeket):

4. példa

Allegretto
70-81. ütem

A **B** formarész jellegében teljesen eltér az **A** formarészekétől makacs *ostinato* akkordikus kíséretével melyel a szopránban kibontakozó dallamot ellenpontozza.

5. példa

Allegretto

105 – 116. ütem

A mű alaphangneme *Asz-dúr*, viszont *asz-moll*-ban kezd, és csak a 31. ütemben vált *Asz-dúr*-ra. Lendvai Ernő szerint az azonos nevű dúr és moll hangnemek viszonya eképpen jellemezhető:

„*asz-moll: ellobbanás – önpusztítás útján; zavargás: felkelés a rend ellen. Asz-dúr: megváltás – önmegtágadás révén: feloldozás.*”¹³

Schubert tisztában volt a hangnemek ethoszával, és amint látjuk, nagyon találóan és kifejezően használta hangnemeit, nem hagyván helyet a véletlennek.

Irodalom

***, *Franz Schubert levelei (Franz Schubert' Letters)*, Zeneműkiadó, Budapest, 1978.

***, *Schubert kalauz. Szinfóniák, kamarazene, zongoraszonáták, dalok (A Guide to Schubert. Symponies, Chamber Music, Sonatas for Piano, Lieds)*, Zeneműkiadó, Budapest, 1981.

Erdélyi, Miklós, *Franz Schubert*, Gondolat kiadó, Budapest, 1979.

Fábián, László, *Franz Schubert életének krónikája (A Chronicle of Franz Schubert's Life)*, Zeneműkiadó, Budapest, 1975.

Gál, Hans, *Schubert*, Zeneműkiadó, Budapest, 1977.

Gál, Zsuzsa, *Az én zeneszerzőm Franz Schubert (Franz Schubert, My Composer)*, Zeneműkiadó, Budapest, 1978.

¹³ Lendvai, Ernő, *idézett mű (i.m.)*, ugyanott (u.o.).

- Goldschmidt, Harry, *Franz Schubert. Életrajz (Franz Schubert. A Biography)*, Gondolat kiadó, Budapest, 1962.
- Lendvai, Ernő, *Verdi és a 20. Század. A Falstaff hangzás-dramaturgiája (Verdi and the 20th Century. The Sound Dramaturgy of Falstaff)*, Akkord Zenei Kiadó, 1998.
- Pándi, Marianne, *Hangverseny kalauz. IV. Zongoraművek (Concert Guide, IV. Piano Music)*, Zeneműkiadó, Budapest, 1980.
- Petzoldt, Richard, *Franz Schubert (1797-1828) élete képekben (The Life of Franz Schubert (1797-1828) in Pictures)*, Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1955.
- Rolland, Romain, *Călătorie în țara muzicii (Utazás a zene országába) (A Journey in the Land of Music)*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din R.P.R., București, 1964.
- Terényi, Ede, *Paramuzikológia, Esszék (Paramusicology, Essays)*, Glória Nyomda, Kolozsvár, 2001.